

Hantverks- och industriarbete i Maria Sandels *Familjen Vinge*

Rodrigo Edvard Araújo Silva

Arbete är ett ämne som är föga utforskat inom svensk litteraturforskning, påpekar Magnus Nilsson (2018).¹ Såvitt jag vet finns det bara en enda lång och ingående studie om ämnet: Elisabet Kågermans *Arbetarförfattarnas syn på arbetet* (1961).² Detta trots den nationella litteraturtradition som kallas för *arbetarlitteraturen*, där författare från den så kallade arbetarklassen – såsom Maria Sandel, Gustav Hedenvind-Eriksson och Karl Östman – tog till pennan i början av 1900-talet för att berätta, skildra, dokumentera och problematisera arbetslivet och levnadsvillkoren för den egna klassen.³

I den här artikeln undersöker jag hur diskurs och framställning av arbete formaliseras och hur dessa olika dimensioner tar form i Maria Sandels roman *Familjen Vinge* (1909).⁴ I Maria Sandels författarskap framstår arbetet som livsnödvändigt.⁵ De som saknar arbete längtar efter det. De som inte vill arbeta tvingas till det – som straff, av nödvändighet, genom yttre tvång eller inre skuld.

¹ Magnus Nilsson, "Arbetarlitteraturen och klassamhället", *Katalys* vol. 41 (2018:2), 13.

² Elisabeth Kågerman, *Arbetarförfattarnas syn på arbetet. Studie i svensk arbetardiktning* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1961).

³ Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur* (Stockholm: Atlas, 2006).

⁴ Maria Sandel, "Familjen Vinge och deras grannar. En bok om verkstadspojkar och fabriksflickor", hämtad 2025-04-22, <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/SandelM/titlar/FamiljenVinge1909/sida/1/etext>.

⁵ Rodrigo Edvard Araújo Silva, "Early Swedish Working-class Literature and Social Democratic Lutheranism. Work, Class Engagement, and Solidarity as a Common Vocation in Maria Sandel's *Virveln*", i *Answering the Call. Vocation and Responsibility in Scandinavian Cultures since 1750*, Pehr Englén & Emmanuel Reymond red. (Turnhout: Brepols, 2026). [Under utgivning].

De som trots allt vägrar att arbeta utestängs, ibland till och med kriminaliseras. Arbete och teknik är faktorer för både tragedier och frälsning, självbekräftelse och förödmjukelse, uteslutning och social gemenskap, tortyr och glädje.

Begreppet svensk arbetarlitteratur har genomgått en betydande utveckling över tid.⁶ En av dess mest inflytelserika utgångspunkter förblir dock den som formulerades av Lars Furuland: arbetarlitteratur som en litteraturform med, bland annat, en ”ideologisk förankring” i arbetarklassen och arbetarrörelsen.⁷ I dag vet vi att texterna inom denna tradition – däribland Maria Sandels verk – syftade till att upplysa läsarna och mana dem till handling, det vill säga till kamp för sociala förändringar som kunde förbättra levnadsvillkoren för deras egen klass.⁸ Så en *engagerad* litteratur.

När det gäller den svenska arbetarlitteraturen är alltså *klassperspektivet* avgörande. I denna artikel förstås det som ett perspektiv som synliggör hur ägandet av resurser fördelas och hur detta ägande ger makt över de egendomslösa och deras arbetskraft. Utifrån denna utgångspunkt kommer *Familjen Vinge* att analyseras.

Analysen fokuserar särskilt på de *textavsnitt*⁹ där arbetsfrågan, som här betraktas som ett centralt tema i romanen, tas upp. Tyngdpunkten ligger på framställningen av hantverks- och industriarbete, medan *hushållsarbetet*¹⁰ – som skulle förtjäna en egen, separat behandling – lämnas utanför denna studie. I anslutning till detta kommer även vissa historiska aspekter av den svenska industrialiseringsprocessen att beröras i den mån de bidrar till att fördjupa förståelsen av verket.

⁶ Se Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur* (Lund: Studentlitteratur, 2006), 25: “[...] [en] litteratur som av läsaren kopplas samman med arbetarklassen”. Se även Beata Agrell, ”Arbetarlitteratur och arbetarlitteraritet. Metoddiskussion med tillämpningar”, i *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningsradisjon*, Christine Hamm, Ingrid Nestås Mathiesen & Anemari Neple red. (Bergen: Alvheim & Eide Akademisk Forlag, 2017), 33–52, här 34: ”[en litteratur som är] i ständig tillblivelse och utgör därför ingen färdig texttyp utan snarare en föränderlig *repertoar* av motiv, former, grepp, tekniker och strategier för arbetarlitterärt skapande och experiment med genrekonventioner”.

⁷ Furuland & Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, 23–25.

⁸ Beata Agrell, ”Gömma det lästa i sitt inre. Fromhet och klasskamp i tidig svensk arbetarprosa”, *Ord&Bild* (2003:4), 66–77.

⁹ Såsom dialoger, berättarröstens yttringar och onomatopoetiskt ord.

¹⁰ Se Beata Agrell, *Maria Sandel och folkbildningen. Inte bara vett och vetande. Bildningens betydelse i Maria Sandels författarskap* (Stockholm: Maria Sandelsällskapet, 2019), 49. Där lyfter fram Agrell att, angående framställning av hushållsarbetet i *Familjen Vinge* (1909), Fru Vinge är mycket noga och finner stolthet i att hålla hemmet välordnat och rent, samt som hon vårdar omsorgsfullt då små vardagliga detaljerna som skapar trivsel.

Skildringarna av arbetslivets villkor i Sverige – hos arbetarförfattare som Martin Koch och Gustav Hedenvind-Eriksson under 1900-talets början, Ivar Lo-Johansson och Eyvind Johnson på 1930-talet, samt hos nutida författare som Kristian Lundberg, Pelle Sunvisson, Daria Bogdanska och Susanna Alakoski – visar att modernitetens och till och med postmodernitetens tekniska framsteg varken har avskaffat det manuella arbetet eller exploateringen av människor i arbetet, särskilt bland arbetskraftsinvandrare. Flera arbetsformer har alltså samexisterat, samexisterar och kommer att samexistera. Precis som nya arbetsformer och arbetsvillkor kommer att fortsätta att växa fram socialt och fångas upp i litteraturens fiktiva värld.

Arbetets framställning i *Familjen Vinge*

Familjen Vinge skildrar arbetarklassens vardag och livsvillkor i det moderna, urbana Sverige – närmare bestämt Stockholm och dess fabriker.¹¹ Det är en miljö präglad av mekaniserat arbete, där varje timme omvandlas till pengar. Platsen där det industriella arbetet bedrivs under kapitalismens utsugning och förtryck. Denna miljö ställs i kontrast till hemmet – hantverksarbetets sfär. I berättelsen etableras det icke-industriella hantverksarbetet – såsom broderi, möbelrenovering eller tillverkning av redskap och prydnadsföremål – som en form av motstånd mot det avlönade fabriksarbetet.

Fabriksarbetet framställs som monotont, farligt och alienerande, medan fritt hantverksarbete erbjuder en annan erfarenhet av arbete. Trots sin sociala osynlighet och brist på erkännande i det industriella samhället gör fritt hantverksarbete det möjligt för flera karaktärer att utveckla sin identitet som arbetare. Genom fritt hantverk upptäcker de sitt kollektiva och individuella värde, frigör sig – om än tillfälligt – från fabriken kontroll och upplever gemenskap och glädje i arbetet.

För att sammanfatta: i mötet mellan industriarbete och hantverksarbete, mellan fabrik och hem, bygger texten upp en kritik av arbetet under kapitalismens herravälde. Det är denna motsättning, och hur den formaliseras och gestaltas i berättelsen, som jag här ska försöka klargöra.

¹¹ Om Sandels skildring av fabriksystemet, se även: Stig-Lennart Godin, *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur* (Malmö: Lund University Press, 1994), 123–128, samt 132–139.

Industriarbete och fabriker

I *Familjen Vinge* är Knut och Ville Vinge två arbetare inom metallindustrin. I början av romanen har de just kommit hem efter en arbetsdag. Knut betar sig konstigt: ”Han såg mörkt framför sig, höll händerna, som sällan kunde vara helt sysslolösa, slappt hängande framför sig och korsade, och deltog ej med minsta inpass i de andras samtal”.¹² Fokus i berättelsen ligger på karaktärens dystra blick, hans tystnad och händer. För Friedrich Engels är händerna det primära redskapet för den samhälleliga människan (den som arbetar).¹³ Det är delvis tack vare dem som människan arbetar och agerar på sin omgivning, samt som hon skapar och förnyar sina möjligheter att agera på den genom att bland annat tillverka nya arbetsredskap. Händerna är därför människans främsta verktyg i kampen för överlevnad.¹⁴ Att händer ofta kopplas samman med arbete och att de båda två står i centrum för berättelsen i arbetarlitteratur är inte förvånande.¹⁵ Inför Knuts beteende och den oro det väcker hos hans mor, klargör hans bror som arbetar i samma fabrik som Knut läget:

– Ja, vet morsan, sade han [Ville], det är då inte alls underligt, om Knut känner sig kuslig till mods. Nu är det ingen mer än han av hela presslaget, som har alla sina fingrar i behåll, för i dag har Markus Larsson kapat av sig högra pekfingeret.¹⁶

I fabriken *straffas* alltså handen av maskinen när den försöker använda den. Stympningen blir en symbol för maskinens överhöghet över arbetaren. I detta sammanhang har arbetaren ingen kontroll över verktygen, tvärtom är han dominerad och får sina fingrar borthuggna.

Hypotesen bekräftas av Knuts svar till modern, som i rädsla för att även han ska bli skadad på jobbet ber honom att vara ”försiktig”: ”– Försiktig! [...]. Vad tusan

¹² Sandel, *Familjen Vinge*, 15.

¹³ Friedrich Engels, ”Anteil der Arbeit an der Menschwerdung des Affen” (1876), i *Dialektik der Natur* (1886), Marx-Engels Werke, Band 20 (Berlin: Dietz Verlag, 1962), 444–455.

¹⁴ Engels, ”Anteil der Arbeit an der Menschwerdung des Affen”.

¹⁵ Se Angela Maria Rubel Fanini & Adriana Cabral dos Santos, ”Trabalho artesanal e trabalho industrial como elementos de sociabilidade, subjetividade e tragédia em *A mão esquerda*, de Roniwalter Jatobá, i *Estudos de Literatura Brasileira Contemporânea* vol. 42 (2013), 197–208, <https://doi.org/10.1590/s2316-40182013000200012>. Det är också delvis från denna källa som jag har hämtat idéerna om ”tragedi”, ”sociabilitet” och ”subjektskap” och deras relation till arbetet.

¹⁶ Sandel, *Familjen Vinge*, 16.

hjälper det att vara försiktig, om det händelsevis är något i olag med maskinen!”¹⁷ Tonvikten ligger på karaktärens maktlöshet inför maskinerna, som han tvingas interagera med och till och med anpassa sig till. Berättelsen antyder också att olyckorna främst hänger samman med produktionens hastighet och den stress som följer av den. Detta innebär att arbetarnas mål inte är att avskaffa maskinen eller att förneka innovation. Tvärtom handlar det om att *erövra* kontrollen över maskinen och produktionsmedlen. Endast då kan de arbetande själva bestämma över arbetstakten och över hur vinsten fördelas. Problemet med maskinen beskrivs endast vagt (”något i olag”). Det understryker karaktärens främlingskap inför de tekniska verktyg som arbetarklassen påtvingas. Han saknar kontroll över dem och kan därför inte heller beskriva dem. Relationens karaktär är avpersonifierad och ojämlig. Den lämnar mannen som förlorare.

Denna tanke förstärks av Knuts replik när han förklarar att olyckan den dagen inte berodde på ett problem med maskinen, utan på arbetarens brist på kontroll över arbetet. Detta är det viktiga och den grundläggande orsaken till arbetsolyckor: ”– [...], Markus såg väl bort en kvarts sekund, han fick ju jobbet i går först och förstod väl inte bättre, stackars grabb”.¹⁸ Tonvikten läggs på arbetarens alienation och maktlöshet i industrisammanhang. Denna alienation beror å ena sidan på att arbetare inte har tid att lära sig eller bekanta sig med de nya arbetsredskapen, å andra sidan på arbetarens maktlösa ställning i produktionen. Detta leder till olyckor med fysiska och sociala konsekvenser som ofta är livslånga: när arbetstagararen har blivit stympad blir han ”handikappad” och kan inte längre hitta arbete: ”O, måtte det inte hända dig någon olycka! Att du inte ska’ kunna få något annat arbete!”.¹⁹ Citatet fortsätter med att lyfta fram de påfrestningar och den avhumanisering som industriarbete under kapitalismen innebär:

För resten – försök på bara att timme efter timme stirra på samma fläck utan att knappast våga blinka! Jag vet jag, hur det känns! Många gånger har jag också känt stansen snudda vid fingrarna, men jag har varit kvick och fått undan dem i tid.²⁰

¹⁷ Sandel, *Familjen Vinge*, 16.

¹⁸ Sandel, *Familjen Vinge*, 16.

¹⁹ Sandel, *Familjen Vinge*, 16.

²⁰ Sandel, *Familjen Vinge*, 16–17.

Avsnittet rimmar klart med Karl Marx & Friedrich Engels (1903) kritik av den kapitalistiska exploateringen av arbetarklassen:

Proletärens arbete har genom maskineriernas utsträckning och arbetsdelningen förlorat all karaktär af självständighet och därmed äfven allt behag för arbetaren. Han blir blott ett bihang till maskinen, som endast fordrar det enklaste, enformigaste och lättast inlärd handgrepp.²¹

I mötet med maskinen och genom arbetsdelningen berövas arbetaren all kontroll: över maskinen, över sitt arbete och över sin egen kropp. Händerna och ögonen, det vill säga kroppen, lyder inte längre hjärnan (den mänskliga rationaliteten) utan maskinens logik, som påtvingar arbetaren sin egen rytm som är främmande för arbetaren. På så sätt sker det en dissociation mellan kropp och hjärna vilket leder till katastrofer.²²

Knut (en antropomorf karaktär) är ett kognitivt subjekt: han är försedd med ett samvete. Knuts blick är kritisk och granskande: han ser, värderar och avslöjar. Knut är medveten om den alienationsprocess som arbetare befinner sig i. Han är ett informerat vittne till den. Det räcker dock inte för att skydda honom: mekaniseringen och automatiseringen av arbetsuppgifterna sätter kroppens fysiska kapacitet och människans möjligheter till skydd på prov. Några kapitel senare är det Knuts tur att få två fingrar stympade, och dessutom på hans arbetshand.²³

Således blir Knut en företrädare för den arbetare som är fångad i ett arbetsmarknadssystem som berövar honom all kontroll över sitt öde. Det litterära formaliserandet av produktionsmekanismen som han är fångad i samt hans tragiska öde symboliserar de prekära arbets- och levnadsförhållandena för arbetarna under det kapitalistiska systemet.

²¹ Karl Marx & Friedrich Engels, *Det kommunistiska manifestet*, Axel Danielsson övers., reviderad och fullständigad av Kata Dalström (Stockholm : Socialdemokratiska Arbetarepartiets förlag, [1886] 1903), 15. Jag använder mig av denna version för den ligger närmare Sandels tid.

²² Fanini, Santos, "Trabalho artesanal e trabalho industrial como elementos de sociabilidade, subjetividade e tragédia em *A mão esquerda*, de Roniwalter Jatobá", 205.

²³ Sandel, *Familjen Vingé*, 200–206. Se även Agrell, *Maria Sandel och folkbildningen*, 49. Agrell påpekar att Knut råkar ut för en arbetsolycka och att hans syster Dina – som jag analyserar längre fram – dör till följd av sitt arbete. Mitt bidrag syftar till, att närmare undersöka hur deras relation till arbetet formaliseras i texten, för att visa hur denna gestaltning synliggör dels arbetsvillkoren i fabriken under kapitalismen, dels arbetarklassens prekarisering – och detta utan att roman uttryckligen beskriver vare sig produktionsmiljöerna eller de uppgifter som utförs där.

Efter Knuts och Villes ankomst är det Dinas tur, deras syster som arbetar inom textilindustrin, att återvända hem och inträda i berättelsen:

Innan hon [Dina] började arbeta på hattfabrik – och det hade hon nu gjort i två år – förde hon sig rak, med lätt tillbakakastat huvud, smidig i rörelser och med spänstig gång. Men nu var det fria behaget i hennes hållning kväst. Hon kutade, drog fötterna efter sig, och det käckä linjespelet i hennes figur hade blivit till ett trött, kuvat.²⁴

Citatet ingår i en större bild som fokuserar på förhållandet mellan arbetet i fabriken och dess konsekvenser för arbetarens kropp och självkänsla. Berättarrösten inleder bilden med Dinas skönhet och den drömska, lätt melankoliska blick.²⁵ Därefter beskrivs hur arbetet på hattfabriken har påverkat hennes kropp och rörelser: en kropp som nu är svag, trött och hämmad. Det råder ett organiskt förhållande mellan arbete och kropp där det ena dominerar och missbrukar det andra.

Denna organiska karaktär förstärks när modern, som konfronteras med sin dotters skröpliga kropp, uppmärksammar: ”– Har du nu inte ätit någon frukost i dag heller [...]”.²⁶ Till vilket Dina svarar: ”– Nej, jag var inte hungrig. Jag får så mycket ull och damm till livs, att jag snart kan leva helt och hållet utan mat”.²⁷ Dina kan inte längre äta på grund av sitt arbete. Tonen här är desillusionerad och avskräckt, liksom alla figurens repliker vid denna tidpunkt:

- Kors, vad du ser ut, sade Knut, och överfor henne [Dina] med en granskande blick. (-).
- Ja, det där är väl ingenting att tala om [hennes utseende], tyckte Dina. Du skulle se, hur jag ser ut, innan jag borstat av mig – åh ...²⁸

Personens tal blir stumt och dör ut i en suck som formaliseras med utropet ”åh”. Karaktären accepterar inte bara sitt öde med trötthet, hon är också uppgiven. Som så ofta hos Sandel utvecklas berättelsen på ett sätt som är både tragiskt och lite roligt.

²⁴ Sandel, *Familjen Vinge*, 17–18.

²⁵ Sandel, *Familjen Vinge*, 17.

²⁶ Sandel, *Familjen Vinge*, 19.

²⁷ Sandel, *Familjen Vinge*, 19.

²⁸ Sandel, *Familjen Vinge*, 18.

Fabriksarbete under kapitalismen är monotont, alienerande och farligt. Oavsett hur begåvade och hårt arbetande arbetarna är kan de varken uppnå sina mål, dominera maskinerna eller finna någon form av tillfredsställelse eller njutning – även om vissa av dem visar stor arbetsvilja och uthållighet. I fabriken, där maskinens av fabrikören styrda logik härskar och arbetaren bara är ett redskap till maskinen, trängs alla dessa egenskaper undan och töms på sin betydelse.²⁹

Dina kommer också att arbeta sig sjuk: ”Arbetet på spinneriet är ett fördärv för dig”, kommer hennes fiancé Torsten att säga till henne.³⁰ Men det är tuffa tider: ”Du vet ju, att det är rysligt ont om arbete nu, besvarar Dina. Det blir omöjligt att få något annat”.³¹ Någon tid senare lämnar Dina sin plats för att dö på sjukhus. Så snart hon lämnar fabriken står en gammal bekant, Elsa, redo att ta hennes plats: ”Det är så förskräckligt svårt att svälta. Jag dör mycket hellre i lungshot än svälter ihjäl”.³² Social misär orsakas och ses alltså genom både arbete och brist på arbete. Dina och Elsa förkroppsligar den onda cirkeln av arbetarnas elände och den immanenta motsägelsen i de kapitalistiska fabriksarbetsförhållandena: att arbeta för att överleva; att överleva för att arbeta – och slutligen att dödas av arbetet.

Den negativa bilden av denna sorts fabriksarbete förstärks dessutom ofta i texten genom direkta och kritiska jämförelser med borgarklassens levnads- och/eller arbetsvillkor. De behöver inte göra den här typen av arbete: ”Det är också ett så dödande enformigt jobb att sitta och stripa tobakslapparna. Tänk du, vad rika flickor ha det bra mot sådana som vi !”.³³ Iakttagelsen leder till att karaktären i fråga överväger prostitution.³⁴ Att arbeta i en fabrik under de beskrivna förhållandena har psykologiska effekter som kan leda till förändringar i individens liv.³⁵

²⁹ Se även Elisabet Kågerman, *Arbetsförfattarnas syn på arbetet. Studier i svensk arbetardiktning* (Stockholm: Bonnier, 1961), 235. Kågerman framhåller att arbetarkaraktären Verner i *Virveln* (1913) upplever sig behandlad inte som en människa, utan som ett verktyg i fabriksarbetet.

³⁰ Sandel, *Familjen Vinge*, 183.

³¹ Sandel, *Familjen Vinge*, 237.

³² Sandel, *Familjen Vinge*, 241. Beträffande arbetslöshet och dess konsekvenser i Sandels författarskap, se även Kågerman, *Arbetsförfattarnas syn på arbetet*, 91–92.

³³ Sandel, *Familjen Vinge*, 136.

³⁴ Se även Agrell, *Maria Sandel och folkbildningen*, 50. För sambandet mellan lönearbete och prostitution i Sandels författarskap, i synnerhet i romanen *Virveln* (1913), se: Eva Adolfsson, ”Kvinnor och arbete i skönlitteraturen”, i *Arbetets döttrar 1. Litteratur- och idéhistoriska synpunkter*, Eva Adolfsson et al. (Stockholm: Akademitratur, 1986), 9–31.

³⁵ Se även Sandel, *Familjen Vinge*, 148–149.

Med tanke på den negativa formaliseringen av fabriksarbetet i romanen förefaller det lämpligt att påminna om att lönearbetet och dess villkor genomgick stora förändringar i västvärlden från och med 1700-talet. I och med den industriella och den tekniska revolutionen, vars vetenskapliga upptäckter ledde till den standardisering och de medel för massproduktion som krävdes för att industrialisera länderna, spreds lönearbetet gradvis till hela samhället. Från och med nu skulle arbetskraften bli en vara, varje timme skulle värderas i pengar, och det skulle fortsätta att ha en stor inverkan på människors dagliga liv. I Sverige började denna process under mitten av 1800-talet och nådde sin kulmen i början av 1900-talet.³⁶ Denna period innebar en vändpunkt i landets arbetarklass, med ”arbetarfrågan” i centrum för den politiska debatten. Industrialiseringen ledde till urbanisering. Landsbygdsbefolkningen trängdes in mot de stora städerna där de blev lönearbetare och levde under usla och hälsofarliga förhållanden.³⁷ Arbetarrörelser bildades i takt med att det kapitalistiska systemet tog fart.³⁸ Det är mot bakgrund av detta förflutna och denna nutid som en av romanens karaktärer uttalar sig:

– [...] jag vuxit upp på landet [...]. Min far hade ett litet hemman, så det var vår egen jord vi brukade ... [...] Tänk er, jorden jag trampade var vår, trä'na, som jag klättrade i var ”våra”, källan jag drack ur var också ”våran”, hällen, som jag åkte skinnkälke på, var också ”våran” häll, och på den hade både far och farfar nött byxor. Ni däremot, ni har ju bara haft rännenstenar, gråa gator, osunda prång till gårdar, ångvisslor och hyrda rum, som ni kanske mycket ofta fått byta.³⁹

Således skulle det urgamla arbetssättet, i detta fall plöjning, vara att föredra framför industriarbete som senare i samma samtal karakteriseras som ”en förbannelse”.⁴⁰ Skulle också livet på landet vara att föredra framför livet i industristaden där materiell och ekonomisk prekaritet råder i arbetarnas liv samt egendomslöshet och instabilitet. Landsbygden och det arbete som utförs där

³⁶ Lars Magnusson, *An Economic History of Sweden* (London: Routledge, 2000).

³⁷ Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel* (Lund: Studentlitteratur, 4 upplag, 2014).

³⁸ Erik Beckman, ”Arbetarfrågan”, i *Nordisk familjebok. Första bandet*, Bernhard Meijer m.fl. red. (Stockholm: Aktiebolag, 1904), 1324–1336. Se även Irving Palm, *Frikyrkorna, arbetarfrågan och klasskampen. Frikyrkorörelsens fackliga hållning till arbetarnas fackliga och politiska kamp åren kring sekelskiftet* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1982), 55.

³⁹ Sandel, *Familjen Vinge*, 195–196.

⁴⁰ Sandel, *Familjen Vinge*, 198.

verkar göra det möjligt för människor både att arbeta och vara i kontakt med naturen samt att leva i en miljö som är bekant för dem ("ett litet hemman [=liten gård på egen jord]"). Landsbygden är dessutom en miljö som de tillhör i ett ambivalent förhållande som kombinerar en känsla av att dela, tillhöra och äga: "vi" betecknar här dem som har en egen jord – inte de egendomlösa, proletariserade lantarbetarna.

Utifrån denna analys kan följande slutsats dras. Karaktärens tal hyllar framför allt *ägandet*: att marken och jorden var "vår". De äger sina hem, sina ägor och sina produktionsmedel. De har själva kontroll och makt över produktionen. Allt detta har gått förlorat i det kapitalistiska industrisystem där berättelsen utspelar sig – ett system som skapar arbetarklassens prekarisering.

Slutligen bör det påpekas att i *Familjen Vinge* förekommer ingen detaljerad beskrivning av fabrikernas inre eller de arbetsuppgifter som utförs där: allt antyds. Läsaren vet att miljön är fientlig, att de sociala relationerna är spända, att arbetsuppgifterna är farliga. Denna brist på detaljer är inte utan betydelse: på samma sätt som arbetet är främmande för arbetaren i detta sammanhang – som varken behärskar maskinerna eller sina rörelser – blir det också, genom dessa "luckor" i texten, främmande för läsaren. Den skräck och okunnighet om industrins logik som den arbetande karaktären lever i överförs på så sätt till läsaren utan att beskrivas. Fabriksarbetet beskrivs, skrivs in, på och genom karaktärernas kroppar, dialogen som avbryts av suckar, sorgsna, desillusionerade blickar, tystnader i texten, avskräckta och förskräckta gester. Vilket leder mig till att säga att i fabriksmiljön, som den beskrivs i romanen, upplever arbetaren inget annat än förlust och förnedring: stympade kroppar, alienerade själar (uttråkade, trötta och oinformerade), offrade liv och underkuvade människor. På samma gång förlorar själva arbetet i sig sitt värde. Endast resultatet, det vill säga lönen, hur liten den än är, räknas genom att den hjälper karaktärerna att överleva.

Betyder detta att arbetets ontologi förnekas i romanen? Nej, för Sandel är arbete och teknik väsentliga för individen och samhällsorganisationen – för individen och individen i samhället. Hur formaliseras då detta påstående i texten?

Hemindustri – fabriksarbete i hemmet

Med tanke på sammanflätningen av arbetsvillkor och arbete i fabriken, är det svårt att i detta sammanhang framställa arbetet som något livsavgörande. I romanen används då, som vi har sett, flera strategier för att möjliggöra detta: i samband med fabriksarbetet läggs tonvikten på samspelet mellan arbetarna och maskinerna med betoning på att detta samspel sker under trycket av produktivitetens hastighet, bristen på tid att lära sig använda maskinerna och kapitalägarnas press. På detta sätt blir fabriksarbetet ett tragiskt inslag i karaktärernas liv (men inte arbete i sig och inte industriarbete som styrs av arbetarna själva heller). En annan strategi är återgången till arbetet på gården genom en karaktärs nostalgiska minne. Där framträder en välbekant miljö, där arbetaren *äger* och *kontrollerar* både produktionsmedlen och arbetets frukter. Minnet understryker tanken att problemet med det kapitalistiska industriarbetet ligger i att arbetaren berövas allt som rör det egna arbetet. Detta framstår som den främsta orsaken till de prekära arbetsvillkor som skildras i romanen.

Av denna anledning är det viktigt att skilja mellan hantverksarbete som lyder under det kapitalistiska industrisystemets villkor (*industrialiserat hantverk*) och hantverksarbete som kontrolleras av arbetaren själv. Det förstnämnda har belysts av Gerda Meyerson (1907).⁴¹ Baserat på broschyren ”Svenska hemarbetsförhållanden” noterar Meyerson att denna sociala grupp huvudsakligen består av kvinnor som arbetar inom konfektionsbranschen. Dessa kvinnor, fastslår hon, utför det mest ”jäktade, mest öfveransträngda och sämst aflönade af alla arbetare” arbetet:

[...] ensamma kvinnor, som från tidigt på morgonen till sent inpå natten sitta böjda öfver sy- eller stickmaskinen och sällan lämna sin torftiga kammare annat än för att afhämta och aflämna arbetet. [...] stickerskor, sömmerskor, väfverskor, nåtlerskor och alla dessa som ha lika brådt, som knappast unna sig några måltidsraster, utan ta en bit mat då och då under arbetet, [...].⁴²

⁴¹ Gerda Teresa Meyerson, *Svenska hemarbetsförhållanden: en undersökning utförd som grund för Centralförbundets för socialt arbete hemarbetsställning i Stockholm* (Stockholm: Ekmans förlag, 1907).

⁴² Meyerson, *Svenska hemarbetsförhållanden*, 420–421.

Utan att direkt använda termen *industrialiserat hantverksarbete* lyfter Beata Agrell (2023) fram den verklighet som Meyerson beskriver.⁴³ Utgångspunkten är karaktären Edith Säv i *Familjen Vinge* (1909).⁴⁴ Agrell visar, bland annat, hur romanen skildrar eländet bland dessa arbetare – i detta fall täckstickerskor, ett yrke som Sandel själv, liksom många andra kvinnor vid tiden, utövade. Med utgångspunkt i Agrells analys kan man konstatera att det industrialiserade hantverksarbetet orsakade både fysiska skador, såsom ledproblem och utmattning, och psykiska påfrestningar, till exempel hallucinationer.⁴⁵ Agrell noterar att själva produkten av arbetet framstår som ett ”hot” och ett ”trauma” i kvinnans liv.⁴⁶ Trots dess hantverkskaraktär utförs Ediths hemarbete med täckstickning under usla arbetsvillkor. Edith är halvt medvetlös av trötthet och har ont i hela kroppen. Hon styr inte själv när eller hur mycket hon skall arbeta, och inte heller kan hon påverka sin svältlön. ”Hemindustri” förefaller som en *mellanform arbete* som visserligen befriade från fabriksmiljöer, men inte var mindre påfrestande. Edith berättar själv att hon inte är täckstickerska av eget val.⁴⁷

Det går inte att undgå slutsatsen att hantverksarbete under kapitalismen kan vara lika hårt som industriarbete under samma styre.

Hantverket och hemmet

Redan i de första sidorna av *Familjen Vinge* finns, vid sidan av bilden av industrialiserat fabriks- och hantverksarbete, bilden av hantverksarbete i strikt mening – det vill säga som styrs av arbetaren själv. Detta står ofta i centrum för narrativet och dialogen, ofta informella samtal där vi får veta vilken plats det har i karaktärernas och deras familjers liv. Denna form av arbete förekommer i romanen när karaktärerna syr kläder till sin familj, tillverkar och förfärdigar verktyg till

⁴³ Beata Agrell, ”Kroppsminne och kollektiv erfarenhet. Objektivringens betydelse för produktionen av arbetarlitteraritet”, *Scandinavistica Vilnensis* vol. 17 (2024:1), 73–95, <https://doi.org/10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2023.5>.

⁴⁴ Agrell, ”Kroppsminne och kollektiv erfarenhet”, 84–86.

⁴⁵ Agrell, ”Kroppsminne och kollektiv erfarenhet”, 86.

⁴⁶ Agrell, ”Kroppsminne och kollektiv erfarenhet”, 86.

⁴⁷ Sandel, *Familjen Vinge*, 143.

hemmet och gör prydnadsföremål som tavlor och målningar. Så även arbete som kan beskrivas som konstnärligt, t.ex. måleri, uppfattas här som hantverk.⁴⁸

En dag tittar Fru Vinge en stund ut över rummet där hon bor med sin familj:

Det hände också, att hon [modern] kastade en belåten blick omkring sig allt emellan, och det hade hon sannerligen skäl till. De gamla möblerna – ah, de voro ett skröpligt följe. Ville hade visserligen målat över dem, men det hjälpte föga, ärren efter okynniga barnahänder och dito fötter voro för djupa. Ville Vinge var icke målare till yrket. Både han och den yngre brodern, Knut, hade anställning på en specialverkstad inom metallindustrin. Fattig Villepojke! Glad i färg var han, och konstnärsgry ägde han, det bevisade hans tavlor, som prydde väggarna, men utsikt att få följa sin håg och kallelse saknade han. De två målningar, med motiv från Essingefjärden, som hängde på ömse sidor om den gammaldags klockan, var han mästare för. Även ramarna voro av hans tillverkning. Under tidmätaren fanns en egendomlig dekoration, men för den svarade Knut. [...] Åh, det rummet ... Varhelst morsan såg, kunde hon spåra de sinas skickliga händer, deras skönhetsglädje, hjärtegodhet och idéliv. Tidningshållaren hade Dina broderat, så ock bordduken, vars mönster Ville komponerat; täcket över den gustavianska sängen hade stickat – ett beundransvärt arbete. De snidade hörnhyllorna hade Knut förfärdigat, blomställningen likaså. T. o. m. Eskil, som ännu gick i skola, hade hedrat sig i både egnas och andras ögon med att tillverka en lampmatta, vars make antagligen icke fanns i sjutton kungariken. Morsan var stolt över mästerverket, och berömde gärna de bronserade kräftskalet, som med sina röda spröt och svarta pärlögon toge sig bra ut, där de lågo i krans kring lampfoten, glimmande i ljuset.⁴⁹

Taget i dess helhet vittnar citatet i högsta grad om familjens *skötsamhet*.⁵⁰ Om man tittar närmare märker man att berättarrösten följer Fru Vinges blick, rapporterar vad hon ser och formulerar de tankar som det hon ser väcka hos

⁴⁸ Se Agrell, *Maria Sandel och folkbildningen*, 50. Där lyfter Agrell fram att *Familjen Vinge*, vid sidan av klassolidaritet och skötsamhet, även framställer vikten av ”skönhetslängtan, konstnärligt skapande och bildningshunger”. Dessa tre aspekter kan också kopplas till det fria hantverk som romanen skildrar och som här står i fokus.

⁴⁹ Sandel, *Familjen Vinge*, 8–10.

⁵⁰ För ”skötsamhet” se Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930* (Stockholm: Carlsson bokförlag, 4 upplag, 2017); Björn Horgby, *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940* (Stockholm: Carlsson bokförlag, 1993). Beata Agrell hävdar att ”*Familjen Vinge* är en förebildlig arbetarfamilj, som förkroppsligar betydelsen av skötsamhet och ett stabilt hem, i detta fall med en stark moder som sammanhållande kraft”. Agrell, *Maria Sandel och folkbildningen*, 49.

henne. Den lyfter fram en rad föremål, verktyg och prydnadssaker. Allt är handgjort – ”tillverkat”, ”broderat”, ”komponerat”, ”stickat” – av deras eget folk.⁵¹ Ett arbete som uppskattas som ”egendomlig” och ”beundransvärt”, vilket understryker värdet av det arbete man utför och den respekt och det erkännande man åtnjuter.⁵² I det kapitalistiska industrisammanhanget är detta dock uteslutet: ”– Slösare, slarvar, sade folk, som höll nypan hårt om slanten”.⁵³ Så lyder den allmänna sociala bedömningen av arbetarklassen i *Familjen Vinge*.⁵⁴ Det långa citatet ovan handlar slutligen om ett hantverk som fyller både personliga och materiella funktioner och som styrs av arbetaren själv. Det representerar å ena sidan ”en kallelse” för Ville och å andra sidan en nödvändighet för att göra huset beboeligt: ”Visst var väl detta ett ställe att trivas i! Det gjorde också både människor, djur och växter, [...]”.⁵⁵

Romanen innehåller inga beskrivningar av fabriker. Inte heller skildras arbetsuppgifterna eller resultaten av det arbete som utförs där. Däremot gäller det motsatta för interiörerna i de hus där karaktärerna utövar sitt hantverk. Hemmet framstår som en välbekant plats – för arbetarna, för berättelsen och i förlängningen även för läsaren. Husen är föremål för långa beskrivningar som betonar den sociala inriktning av det arbete som utförs där liksom dess resultat. Mot fabriken monstrositet och avpersonifiering ställer romanen ”det vänliga [och bekanta] hemmet”.⁵⁶ Där alla sätter sin prägel och gör sin egen insats.

Beskrivningen av huset är i själva verket regelbundet kopplad till hantverksskickligheten och den personliga insatsen av varje medlem i familjen. Karaktärernas verk avslöjar en del av deras personlighet (”Glad i färg var han [Ville], och konstnärsgry ägde han, det bevisade hans tavlor, som prydde väggarna”). Hantverksarbete som arbetarna själva behärskar ger dem en identitet. Det blir ett uttryck för subjektivering. Kropp och själ står i harmoni eftersom människan behärskar den tekniska och produktiva processen. Frukten av detta arbete och dess påverkan på arbetarnas liv framställs som positiv och påtaglig i texten.

⁵¹ Se även Agrell, *Maria Sandel och folkbildningen*, 49.

⁵² Sandel, *Familjen Vinge*, 9.

⁵³ Sandel, *Familjen Vinge*, 11.

⁵⁴ Sandel, *Familjen Vinge*, 198–199.

⁵⁵ Sandel, *Familjen Vinge*, 10–11.

⁵⁶ Sandel, *Familjen Vinge*, 206.

Denna form av arbete tycks i det kapitalistiska sammanhanget endast möjlig i hemmet. Det understryker de prekära villkoren som råder i det andra arbetsrummet – fabriken. Fritt hantverksarbetet framstår samtidigt som accessoriskt, komplementärt eller, med dagens språkbruk, som ”hobbyarbete”. I den industrialiserade omvärlden berövas människan möjligheten att utöva sitt kall. Hemmet blir då en tillflyktsort – en plats där personlig tillfredsställelse genom arbete fortfarande är möjlig och där det individuella bidraget erkänns. Här råder en annan tidslighet och spatialisering, där universella värden återkallas och förstärks.⁵⁷

Slutligen råder det i dessa hem, tack vare familjemedlemmarnas individuella och kollektiva arbete, en trevlig atmosfär med tonvikt på sociala relationer som ofta är omtänksamma och stödjande. Fritt hantverk spelar en viktig roll i familjemiljön, särskilt att sy kläder och arbeta med trä och andra material för att tillverka dekorativa föremål, liksom konstnärligt arbete. Denna kreativa process åtföljs av omsorg, uppmärksamhet på andra och till och med underhållning – det är inte ovanligt att en karaktär sjunger medan han arbetar.⁵⁸ Det är bara i detta sammanhang som arbetet blir ett sätt att ta hand om sina medmänniskor, en källa till både subjektivitet och, som vi genast kommer att se, sällskaplighet, nöje och belöning för arbetaren.

En annan av romanens arbetarklasskaraktärer är Irma. Hon tillhör arbetarklassen och drömmer om ett bättre liv med mer pengar.

En dag går Irma upp till Ediths rum som bor ovanför henne. De två sätter igång att arbeta. Edith säger förvånat:

- [...]. Vad du är skicklig, Irma! Har du fått undervisning i handarbeten?
- Inte. Jag har lärt mig själv.
- Då måste du ha stor fallenhet för sådant arbete. Allt, du lägger hand vid blir också så smakfullt.⁵⁹

⁵⁷ Se Godin, *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur*, 133.

⁵⁸ Sandel, *Familjen Vingé*, 200.

⁵⁹ Sandel, *Familjen Vingé*, 136.

Irma är alltså en autodidakt: hantverk kan man lära sig utan att arbetaren lemlästas. Till skillnad från dem som arbetar i fabriker verkar Irma inte heller vara rädd för arbetsredskap.

Irma visar sin väninna kläderna som hon har sytt till barnet hon väntar: ” – Har du verkligen sytt det här ? utbrast Edith och såg beundrande på en vackert arbetad liten skjorta. / – Vartenda styng, bedyrade Irma stolt”.⁶⁰ Irma behärskar sina verktyg och sitt arbete. Hon kan också planera och organisera för framtiden med ett barn. Irmas talanger som sömmerska är en källa till stolthet som ger henne en känsla av personligt värde och höjer hennes självkänsla. Irma uppskattar sitt eget arbete och uppskattas av andra.

Tecknen på att denna form av arbete nedvärderas är dock ständigt återkommande. Irma säger att hon snart måste gå och arbeta i fabriken för att tjäna lite pengar.⁶¹ Hantverket nedvärderas alltså inte av karaktären, men i det kapitalistiska industrisamhället ger det ingenting att leva på.⁶²

Avsnittet präglas av tystnad, ”de båda unga [Edith och Irma] åter sutto lugnt arbetande”; pauser, ”hon [Irma] sydde under tystnad, ända till dess Edith åter tog upp samtalet”; och frågor medan karaktärerna arbetar.⁶³ De utbyter komplimanger om sitt arbete: ”Vad du är skicklig, Irma!”.⁶⁴ Samtalen rör också personliga ämnen. De talar om sina drömmar och livsbanor.

Mellan raderna förs även informella diskussioner om arbete och dess villkor. Arbetarklassens verklighet ställs där i kontrast till medelklassens.⁶⁵ Betoningen ligger på dialog, det vill säga sociala relationer och att upptäcka sig själv och andra. Det är ingen tillfällighet att kapitlet heter ”En pratstund med Irma”. Irma och Edith lär känna varandra bättre först när de arbetar tillsammans i hemmet:

⁶⁰ Sandel, *Familjen Vinge*, 140.

⁶¹ Sandel, *Familjen Vinge*, 146–147.

⁶² Sandel, *Familjen Vinge*, 297: ”Att sticka täcken kunde emellertid icke komma i fråga, ett mer inbringande arbete måste hon nu ha, då hon hade ett barn att försörja. Genom en vän till Knut fick hon [Edith] anvisning på en ledig anställning i fabrik, sökte och blev antagen. Hela tolv kronor gick hennes avlöning upp till – en rikedom mot förr”.

⁶³ Sandel, *Familjen Vinge*, 141 respektive 139–140.

⁶⁴ Sandel, *Familjen Vinge*, 136.

⁶⁵ Sandel, *Familjen Vinge*, 145: ”Men – allvarsamt – vad tror du [Edith] en så kallad fin flicka vid min [Irmas] ålder vet om livets svårigheter. Och ändå dömmar de oss så hårt! [...]. De skulle vara i våra kläder ...”.

- Jag [Irma] har väl hindrat dig, aldeles rysligt med mitt prat? Säg!
- Inte alls, försäkrade Edith. Det har varit roligt att få tala med dig. Du är så snäll, när man kommer underfund med dig.⁶⁶

Citatet illustrerar att vid sidan av arbetet finns det också nöje och socialt stimulerande möten. Fritt hantverksarbete ger möjlighet att träffa andra, lära av varandra och ha roligt till skillnad från fabriksarbete: ”– På fabriken låter det inte så [att hon, Irma, är en skicklig arbetare]. Alla andra flickor gå om mig där”.⁶⁷ Edith påminner Irma om hennes individuella värde och förmågor: hon är bättre än vad hon får för sig på fabriken.

Slutsatser

Magnus Nilsson (2023) har pekat på förekomsten av så kallade ”*prekära förhållanden på arbetsmarknaden*”,⁶⁸ i bland annat, den samtida svenska arbetarlitteraturen. Nilsson påminner oss om att arbetsrelaterad prekaritet så som den skildras i litteraturen är ett heterogent och komplext fenomen.⁶⁹ I denna artikel har jag använt begreppet prekaritet för att beteckna: de usla arbetsförhållandena (till exempel produktionens hastighet), den snåla vinstfördelningen och arbetarnas maktlöshet gentemot maskiner och andra produktionsmedel. Det är alltså den litterära beskrivningen av dessa fenomen – utsatthet som har med arbetarens brist på kontroll över arbetet samt arbetarens maktlösa ställning i produktionen – som jag syftar på när jag talat om *prekaritet* och *prekarisering*.

Med fokus på industriellt och icke-industriellt arbete i *Familjen Vinge* drar jag slutsatsen att det förstnämnda formaliseras i texten som en exponentiell prekarisering av arbetarnas yrkes- och privatliv. Denna prekära situation beror framför allt på att arbetstagaren saknar inflytande över arbetsprocessen, de villkor under vilka den utförs och dess resultat – oavsett vilken typ av arbete det rör sig om. I detta sammanhang upplever arbetstagaren endast förlust och förnedring.

⁶⁶ Sandel, *Familjen Vinge*, 147.

⁶⁷ Sandel, *Familjen Vinge*, 136.

⁶⁸ Det vill säga, förtydligar Nilsson, ”förhållanden som utmärks av osäkerhet och utsatthet, exempelvis så kallat gig-arbete, tillfälliga och tidsbegränsade anställningar samt svartarbete”. Magnus Nilsson, ”Från statarnas ombudsman till turist i prekariatet? *Om arbetarlitterära representationsmodeller*”, *Samlaren* vol. 144 (2023), 58–80, här 58.

⁶⁹ Nilsson, ”Från statarnas ombudsman till turist i prekariatet?”, 58.

Ändå förnekas inte arbetets ontologiska karaktär och dess personliga och sociala betydelse. Genom att återvända till arbetsformer där arbetaren har kontroll över sina arbetsvillkor, i detta fall icke-industrialiserat hantverksarbete, visar romanen att arbete kan vara ett inslag av självförverkligande för arbetaren. I det här sammanhanget ger arbetet arbetaren en identitet: han eller hon beundras, ansträngningarna erkänns och resultatet av arbetet uppfyller både empiriska och psykologiska funktioner. Likväl framgår det av romanen att denna form av arbete nedvärderas av det kapitalistiska industrisamhället.

Fabriks- och hemmiljöerna är också centrala i problematiseringen av temat arbete. Det förra, som är kopplat till det industrialiserade arbetets villkor, framstår som "ett mördarhål" som förvandlar arbete till "en förbannelse" och glider över i det senare. Även hantverksarbete som utförs i hemmet omfattas av det kapitalistiska systemets påbud.

Till sist, utan att bortse från denna verklighet, framstår hemmet som en välbekant plats. Där kan arbete, underhållning, gemenskap och subjektivitet förenas. Fabriken däremot framstår som motsatsen. Genom de muntliga vittnesmålen, gesterna och spåren på arbetarnas kroppar – och genom frånvaron av narrativ beskrivning – blir den en främmande, anonyma och avpersonifierade plats.